

ILLIK PÉTER

A „MOHÁCSI VÉSZ”-NARRATÍVA ÉS A HAZAI ÉRTELMISÉG A 19. SZÁZADBAN¹

Előtanulmány

Bevezetés: értelemzési törésvonalak

A 19. századi Mohács-kép jellemzése mai napig elnagyolt a hazai történetírásban, gyakran a nacionalizmussal és az önsorsrontó vereségtudattal, a „vereség kultúrájával” kapcsolódik össze.² Ugyanakkor többen megírták, hogy az önsajnálattal szemben a Mohács-szimbólum éppen a bátorítás funkcióját töltötte be.³ Emellett megvolt a köztudatban Moháccsal kap-

---

1 Jelen írás korábbi, témába vágó munkáim egyes részleteinek átdolgozásával, javításával és egybedolgozásával jött létre, hogy összegzésként és egyben egy új kutatási irány kijelöléseként is szolgáljon. Az alábbi szövegeket használtam fel: Illik 2011, 2015, 2017a, 2017b.

2 Például: Fodor – Varga 2019, 10. A tanulmánykötet egyik szerzője ugyanakkor jelzi a szimbólum példaértékét: B. Szabó 2019, 340. A kötet önálló tanulmányt szentel a 19. századi mohácsi csatáról szóló zeneműveknek, de mindössze 10 oldalt a reformkori irodalomnak és 8-at a 19. századi Mohács-képnek a hazai történetírásban.

3 Őze 2004; S. Varga 2013; Illik 2015, 9.

csolatban a „legyőzve is győztes” gondolat, amint ezt később hosszasan taglalta Ottlik Géza az *Iskola a határon* c. regényében.⁴

Ez az értelmezési törésvonal indokolja jelen előtanulmányt, amely mindössze kezdőlépése, bevezetője egy nagyobb léptékű tervezett kutatásnak: a teljességre törekedve, több ezer, az ADT adatbázisban található forráshely részletes elemzésével egységében bemutatni és leírni a 19. század Mohács-képét és identitásformáló szerepét. Így koherens képet vázol fel azáltal, hogy nem egyes részterületeken és bizonyos rövidebb időszakokban vizsgálja azt (azaz például nem a reformkori irodalmi vagy politikai műveket elemzi külön), hanem egy összefüggő szöveges korpust tekint át egy hosszabb időszakban.⁵ A jelen előtanulmányban felvillantott szövegek amellet érvelnek, hogy a „nagy temető” metafora sokkal több, mint valamiféle nacionalista siránkozás.

A hazai Moháccsal foglalkozó szakirodalom mellőzte az összehasonlítás igényét, B. Szabó János volt az, aki a csata leírásakor, illetve a katonai viszonyok elemzésekor a komparatív történetírás eszközeinek használatával próbálkozott.⁶ Jelen előtanulmány szintén próbál mintaként szolgálni összehasonlító elemzésre is, és egy angol nemzeti identitást formáló esemény emlékeztörténeti szerepét veti össze a Mohács-szindrómával. Azaz nem az eseménytörténet, hanem a recepció történetének összevetésére ad példát.

4 Idézi: Illik 2015, 53–54.

5 Munkamódszerem a következő volt: az ADT adatbázisban a mohácsi vészre kerestem időbeli szűkítéssel, azaz kizárólag 1899-ig, az ott szereplő összes szövegben, mivel nemcsak a történettudomány érdekelt, hanem az is, hogy az élet más területein (bulvárlapok, természettudományos folyóiratok etc.) mennyiben vált meghatározóvá a mohácsi vészről való beszéd. A kiadott 22 470 találat (az Arcanum keresője a „veszedelem” szót szinonimaként kezelte és én is ezt teszem, valamint néha a vett, vesz stb. szavakat is találatnak vette) részletes elemzésére terjedelmi okokból nincsen lehetőség, így jelen írás válogat és próbálja a források bemutatásával leírni a „mohácsi vész”-narratíva kiteljesedését. A szövegeket időrendben vizsgálom, ami folyamatszerűséget sugall, ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy az Arcanum ADT kiterjedt adatbázisa sem fedti le az összes mohácsi vészt említő szöveget.

6 E szemlélet betetőzője: B. Szabó – Fodor 2019.

Mindenképpen magyarázatra szorul, hogy az 1526. évi mohácsi csata összehasonlítása a nagy spanyol armada 1588. évi vereségével milyen haszonnal kecsegtet. Fontos kiemelni, hogy a kettő esemény között nem politika- vagy eseménytörténeti kapcsolat áll fenn, hanem recepciótörténeti, azaz nem a két csata mutat párhuzamokat, hanem azok szerepe az emlékezettörténetben, nemzeti identitásban, historiográfiában, illetve az adott nemzet tudatában. Az egyből látszik, hogy mindkét eseményre számos, indulatokból és (jelenlegi ismereteink szerint) téves nézetekből álló réteg rakódott, így a közvélekedéstől eltérően például a mohácsi sík nem volt az, vagy éppen a spanyol armada nem volt spanyol (például portugál és itáliai hajók is voltak benne), nem volt armada (számos kereskedőhajót tartalmazott), illetve nem győzték le nyílt csatában az angolok. Ráadásul, mint ahogy mohácsi csatából is több volt, így armadából is többet indított útnak II. Fülöp. Érdekes módon amint a második mohácsi csata, úgy a további két armada sem került be a tágabb köztudatba. Mind a két esemény mai napig az adott nemzet kollektív emlékezetének szerves része, és már a 19. században összefonódott a nemzeti identitással és hazafias érzelmvilággal.

Mohács és az armada: eltérő kiindulópontok

A mohácsi csata leírása szinte azonnal, a csatát követően megjelent Brodarics István tollából. Ezután is többen, de összességében véve kevesen foglalkoztak vele az értelmiség körében a 19. század előtt.⁷ Mohács néphagyományban való tovább (nem) éléséről Solymossy Sándor írt tanulmányt,⁸ amelynek alapján Arday Pál értő recenziójában megállapította,

7 Péter 2012. A mohácsi csata historiográfiájáról: Illik 2011; Romsics 2014; Illik 2015; Illik 2016; Illik 2017, 2018a, 2018b; Csorba 2015.

8 Solymossy 1926.

hogy a népi mondákban kevés nyomot hagyott a mohácsi vész.⁹ Összevetve egy másik, korabeli esemény, a spanyol armada legyőzésének (1588) mítoszával,¹⁰ ennek számos oka lehet. Ugyanakkor az, hogy a két konfliktus miként vált az angol, illetve a magyar nemzeti emlékezet, identitás és nemzeti érzés részévé, összehasonlítható és számos tanulsággal szolgálhat.

Az eseménytörténeti kiindulópont ellentétes: az angolok egy nagy győzelmet, míg a magyarok egy komoly vereséget tettek szimbólummá. Az angol udvar és I. Erzsébet királynő a kezdetektől propagandacélokra használta fel a spanyol vereséget, amelynek egyik kezdőpontja a Tilbury-beszéd. Ez utóbbi is tanulságos lehet a magyar emlékezetpolitika szempontjából. 1588. június-júliusban Nyugat-Tilburyben összegyűlt egy hadsereg arra az esetre, ha a spanyolok partra szállnának.¹¹ Az ott jelenlévő

9 „A mohácsi csata, értelmi jelentőségében messze századokra kiható, epochális ténye, érzelmi tekintetben is széles barázdát vont a magyar s az idegen, elsősorban a német néplélekbe és többszörösen megtermékenyítette a költészetet, irodalmat egyaránt. Az egyszerű közmondás is mérlegre tette a mohácsi vereség súlyát bajainkban, bánatunkban azzal vigasztalgat bennünket, hogy 'több is veszett Mohácsnál'. [...] mai felfogásunk szerint Mohácstól számítjuk nemzetünk balsorsát. Pedig dr. Tolnai Vilmos, a M. Tud. Akad. tagja tudományosan kimutatja, hogy Mohács emléke csak a XIX. század első felében éled fel nagyobb erővel a köztudatban s ekkor szorítja ki a valamivel előbbi keletű 'több el-elvesztett Buda alatt' szólásban Buda nevét a közhasználatból. Mohácson és vidékén számtalan változatban meséket, mondákat szövöget a nép. amelyek II. Lajos király személyével és a mohácsi ütközettel állanak közeli vonatkozásban. Szinte azt hihetnők, hogy a csata emléke az eset idejétől napjainkig összefüggő folytonosságú hagyományban maradt meg köznépközlésnél. Ez azonban nincs így, mert dr. Solymossy Sándor vizsgálataiból kiténik, hogy az itt-amott fennmaradt emlékezések szinte kivétel nélkül a későbbi, úgynevezett pótló mondaalkotás termékei és többnyire iskolából, népi füzetes olvasmányokból eredő, tehát felülről leszüremlett, újabb szerzeménye népünknek. A hagyománynál hívebben megőrizte Mohács emlékét a magyar költészet. Dr. Rédey Tivadar nemzeti múzeumi könyvtárnok értekezése későbbi sirató énekek fordulatai nyomán meggyőzően kifejti, hogy egykorú lírai megnyilatkozások, főleg népdalok is kísérték a gyászos bukást. A XVII. századtól kezdve minden korban feltalálhatók az esemény nyomai költészetünkben.” Arday 1926, 478.

10 Vö. Illik 2017.

11 Miller 1919, 43.

hadparancsnok, Robert Dudley, Leicester earlje augusztus 5-én (Old Style datálás szerint, a szakirodalom általában nem használja)¹² I. Erzsébetnek küldött levelet, amelyben kérte a tábor meglátogatására.¹³ A királynő augusztus 8-án el is indult a Temzén, hajóval.¹⁴ Az utazásról és látogatásáról három kortárs leírás áll rendelkezésre, ebből kettő költemény formájában James Aske-től és Thomas Deloney-től.¹⁵ Az augusztus 8-i éjszakát I. Erzsébet Aderne Hallban töltötte, majd augusztus 9-én (Old Style datálás szerint) elmondta beszédét az ott összegyűlt csapatoknak, este pedig elhagyta a tábort és visszatért Londonba.¹⁶ A Tilbury-beszédet egyébként Baratt,¹⁷ Hutchinson¹⁸ és Hanson¹⁹ augusztus 18-nak adják meg ún. New Style datálás szerint. Akár augusztus 9-ét, akár 18-át adunk meg, a spanyol flotta ekkor már egy hete észak felé tartott, azaz a közvetlen veszély teljesen megszűnt.²⁰ Ráadásul a lelkesítő beszéd napján megkezdődött a csapatok feloszlata (amely még két napig tartott)!²¹ A királynő beszédének van egy harmadik, csak 40 évvel később kiadott változata, Dr. Lionel Sharpe-től (Leonel Sharp, 1559–1631, Leicester káplánja, szintén jelen volt Til-

12 (Angol datálási forma.)

13 Miller 1919, 47.

14 Miller 1919, 48.

15 Miller 1919, 48.

16 Miller 1919, 53. (Ugyanezeket az adatokat erősíti meg: Collins 1936, 164–167.)

17 Baratt 2005, 99.

18 Hutchinson 2013, 179.

19 Hansson 2004, 518.

20 Ezt jelzi H. Killygrew levele Walsinghamnak, (New Style szerinti datálással) augusztus 13-án, 5 nappal a gravelinesi csata után. Ebben már világos utalás van arra, hogy tudják, az armada elhajózik Skócia felé. Endd. 3¼ pp. [Holland XXVI. f. 17.] Interneten elérhető: <http://www.british-history.ac.uk/cal-state-papers/foreign/vol22/pp97-110#fnn6>

21 Hansson 2004, 522. Sőt, Hanson a beszédet egy kifejezetten cinikus színházi előadásnak tartja, mivel már semmiféle veszély nem is fenyegetett, amit a királynő jól tudott.

buryben).²² Janet M. Green kiváló cikkében a Tilbury-beszéd összes variánsát részletesen bemutatja, elemzi, és a Dr. Lionel Sharpe-féle változatot betűhíven közli függelékben. Egyik kezdő megállapítása az, hogy a szöveg egy rendkívül pragmatikus és rövid beszéd, hozzávetőleg 250 szó, amelynek előadása mindössze szűk 3 perc lehetett!²³ A szöveg alapvetően ellentételezésekre épül, amelyeket a „but” szó vezet be. A retorikai elemeken túl érdekes, hogy jutalmat ígért a katonáknak, amelyet utólag a kincstár pénz hiányában egyáltalán nem fizetett ki, sőt a tengerészek fele – ugyanúgy, mint a spanyoloknál – meghalt, bár II. Fülöp (a királynővel ellentétben) valóban gondoskodott alattvalóiról! A királynő azzal zárta a beszédét, hogy biztosan győzni fognak, miközben a vezetés már tudta, hogy győztek, a spanyol flotta menekülőben volt észak felé, Parma szárazföldi

22 Több változata is van, amelyek olyannyira ismertek, hogy a Wikipedia Tilbury-szócikke is szerepelteti őket: https://en.wikipedia.org/wiki/Speech_to_the_Troops_at_Tilbury

„Én szerető népem! Néhányan, akik a biztonságomért aggódtak, győzködtek arról, hogy egy esetleges árulás miatt őrizkedjek a felfegyverzett sokaságtól. **De én mondom nektek, nem akarok úgy élni, hogy nem bízom hű és szerető népemben. Féltjenek a zsarnokok!** Én mindig úgy viseltem magam, hogy Isten ígéjéhez híven erőm és biztonságom mindenekelőtt alattvalóim hűségese szívébe és jóakaratába helyeztem. Most nem a pihenés vagy a saját örömöm kedvéért jöttem közéték, hanem, hogy eltökélt legyek a csata sűrűjében és hevében, hogy veletek éljek s haljak, hogy letegyem – Istenemért, királyságomért és népemért – méltóságomat és véretem akár a porba is. **Tudom, hogy testem egy gyenge s erőtlén asszonyé csupán, de szívem s gyomrom egy királyé.** Méghozzá angol királyé, hogy eltűrjem Parma vagy más európai hercegek alávaló megvetését, akik megszállni merészelik országom határait. Amelyért én magam inkább kockáztatom királyi vérem, mintsem szégyent hozzak rá. **Magam leszek majd tábornoka, bírása és jutalmazója mindőtök minden egyes érdemének a csatamezőn.** Tudom, hogy eddigi serénységetekért is kiérdemeltétek a jutalmat és az aranykoronákat, és uralkodói becsületszavamat adom, hogy nem fogtok csalódni. Addig is az én altábornagyom leszek a helyemben, akinél nemesebb szívű és méltóbb alattvalója koronás főnek még sosem volt. Nem kétlem, hogy a táborbéli egyetértésetek, vitézségeitek a csatamezőn, és a nekem és tábornokomnak való engedelmességeitek által hamarosan híres győzelmet aratunk Istenem és királyságom ellenségei felett.” Idézi: Hutchinson 2013, 179–180. Ford a szerző, kiemelések tőlem.

23 Green 1997, 423.

csapatait nem tudták behajózni! A beszéd emlékezetpolitikai jelentősége, hogy ingyen (hiszen semmit nem kaptak a katonák) megalapozta az angol nemzet győzelmi narratíváját mint beszédmódot. Sőt, még az sem teljesen biztos, hogy elhangzott, mert bár az angol történeti szakirodalom nagy része elfogadja, hogy I. Erzsébet Tilburyben elmondta a fenti gondolatokat, mégis vannak néhányan, akik pusztán legendának tartják, például Susan Frye. De még ő is azt hangsúlyozza, hogy I. Erzsébet járt Tilburyben, és ez a tény a beszédétől függetlenül is fontos, mivel térben összekötötte a királynőt és a spanyol armada legyőzését, amely a vele kapcsolatos későbbi képzőművészeti ikonográfiát alapozta meg.²⁴ Ráadásul a beszéd és az armada „legyőzése” egy tudatosan vállalt vallási konfliktusba – katolicizmus a protestantizmus ellen – illeszkedik. A 16. század végétől kezdve a kultúra minden területén kommercializáltak, tőkésítették a győzelmet.

Ezzel szemben ez idehaza nem történt meg, hiszen a magyar elitnek – pozitív értelemben – nem volt mit reklámozni, illetve 1526-tól nem egy, hanem két uralkodó (I. Habsburg Ferdinánd és Szapolyai János) harcolt a hatalomért. A vallásos kontextus itt is jelen van: a protestánsok Isten büntetéseként interpretálták az oszmán támadást, amely a katolikus eltévelyedés miatt történt. Eltekintve néhány történetírói munkától, a mohácsi vereségnek a 19. századig kellett várnia, míg összefonódva a romantikus nemzethalál koncepciójával kiteljesedhetett és széles körben beépülhetett a magyar nemzettudatba. Ezt jól mutatja Kazinczy Ferenc naplóbejegyzése is az 1784. március 21-i eseményekről: „Vay József jelen vala ebédjénél, nagy már akkor is, noha még nem visele hivatalt. Mohács hozódék elő, s valamely környülállás eránt kérdés támad. Vay sokáig hallgata itt is, de midőn kénytelen vala szólni, mert mindenek elakadtak, olly elkészüléssel beszéllé a történetet, mintha azt tegnap olvasta volna; nem csak azt adván elő, kinek melly része volt 'a vétekben,

---

24 Frye 1992, 108.

hanem a' nevezetesebb emberek' characterét is, és a' véték' okait. Nem olly dolog, honnan Vaynak nagyságát mérni kell; mert mit tudunk tehát hazánk' történeteiből, ha a' II. Lajos epocháját [történetét] nem tudjuk, azt a' nekünk olly gyászost; de Vay nem csak ezt tudta. **'S miként történeheték, hogy ezt itten csak ő [tudta]? hogy olly jó fejek közt mint a'kiki itt együtt ebédlének csak ő?'**²⁵ Azaz 1784-ben a mohácsi csata története Vay kivételével senki számára nem volt ismert a Kazinczy köré rendeződő értelmiségiek között (sőt, még nem vált vésszé sem), és megkockáztatható, hogy országosan sem. 1859-re azonban a Kazinczy születési évfordulóján mondott Eötvös-beszédben a „mohácsi vész”-narratíva már teljesen kifejlett változatában szerepel: „Azon perctől fogva, amelyben e nemzet nagy királya által vezetettve a nyugati egyház körébe lépett, a régi istenségek oltáraival ledőltek válaszfalak, amelyek közte s más népek között léteztek. Az idegen faj az európai nagy népcsalád tagjává lett, s azon hévvel, melyet távol keletről magával hozott, ragadta meg új hivatását. Történetünk nem más népek életétől különválasztható egész. Egy része, egy lényeges része az az egész nyugati civilizáció történetének, melynek harcaiban legszebb babérainkat arattuk, és ha e hon, mely mint a sokszor ostromlott várfok pusztító csaták nyomait viseli magán, ingatlanul megállt – **s ha e nemzet nem veszett el ily véres csaták után, azt annak köszönheti, mert az összes keresztyénség védfalának tekintetett, s mert oly nép, amely örökkévaló eszméért küzd, nem dőlhet le még oly csapások után sem, minő a mohácsi vész vala.** Férfias honszeretet, de egyszersmind az emberiség közös ügyéért való lelkesedés, hív ragaszkodás saját nemzetiségéhez, de vele együtt eleven érzete annak, hogy az egyes nemzet, csak midőn az emberiség közös feladatain dolgozik, midőn annak küzdelmeiben s haladásában részt vesz, foglalhat el magához méltó helyet, ez az, minek e hon fennmaradását köszöni, **s e hon jövője**

25 Kazinczy 2009, 591. Kiemelés tőlem.

attól függ, hogy azon irányhoz, amelyet követve elődeink e nemzetet annyi vészek között fenntarták, hívek maradjunk!”²⁶

A spanyol armada legyőzésének mítosza tehát felülről jövő indíttatással, 1588-tól folyamatosan teremtődött és erősödött meg, míg a mohácsi tragédia képe a 19. századtól kapott óriási lendületet, és az értelmiségtől származott.

A 19. századi angol armada-kép: rövid összegzés

Míg 1784-ben Kazinczy idehaza azon panaszkodott, hogy értelmiségi barátainak körében mindössze egynek volt beható ismerete a mohácsi csatáról, addig Angliában 1739-ben megjelent John Pine (1690–1756) angol vésnök munkája.²⁷ Pine már brit nemzetről beszélt, illetve az általa valósnak és véltnek gondolt indokok megkülönböztetésével, 20. századi racionalitással és okmagyarázó technikával elemezte az 1588. évi események okait. Ezután a 19. században számos olyan közkeletű, ismeretterjesztő műfaj is népszerűsítette az armada történetét és angol hazafias narratíváját, mint a történelmi regény, amely a 19. századi angol irodalom új és közkedvelt műfajává vált. Ilyen például William P. Nimmo 108 oldalas ismeretterjesztő kis kötete gyerekeknek, amelyben a hazafias célzatú vallásos nevelés igénye keveredik a nemzeti-romantikus történetírás stílusjegyeivel.²⁸ Ugyanakkor például a 16. századtól létező, armada témájú balladák szép lassan elvesztették olvasottságukat. Az armada recepciójának legfontosabb eseményei 1889-hez, valamint az azt követő évekhez kötődnek. Ekkor jelentek meg alapvető fontosságú forráskiadványok is, amelyek szintén jól jelzik a téma forrásbőségét.²⁹

26 Eötvös 1859, 150. Kiemelés tőlem.

27 Pine 1739.

28 Nimmo 1871.

29 Például: Laughton 1894.

Ezekon kívül számos tárgyilagos hangvétélú kismonográfia, esszé és ismeretterjesztő írás látott napvilágot. Ehhez képest kontrasztos, hogy az ADT adatbázis mindössze három szöveget adott ki Mohács kapcsán 1886-ban, amely nyilván nem kerek háromszázadik évforduló, mint az armada esetében, azaz kisebb jelentőséggel bír. A 19. században kifejezetten a mohácsi csatáról szóló tudományos munka sem jelent meg.³⁰

A 19. századi Mohács-kép: egy tervezett kutatás kiindulópontja

Jelen írás kérdésfeltevése tehát az, hogy hogyan teljesedett ki a mohácsi vész narratívája, mi történt 1784 után a 19. században? Az irodalmi művek listáját nézve látszik (ld. Függelék 1.), hogy a mohácsi csata az 1820-as és 1830-as években viszonylag sok versben szerepel, majd az 1840-es években (és különösen az 1848. évben) még gyakrabban jelenik meg. Bár az irodalmi szöveghelyekről számos komoly elemzés jelent meg, Debreczeni Bárány Ágoston (1798–1849) Mohács-verse olyannyira marginális a recepcióban, hogy Szentkláray Jenő Bárány-életrajzában ki is felejtette az általa összeállított fontos munkák listájáról. Egyfelől érdekes, hogy Bárány levéltáros, történész, az MTA levelező tagja volt, másrészt költeménye 1826-ban a háromszázadik évforduló alkalmából jelent meg. Szintén meglepő, hogy Kisfaludy Mohácsa két évvel előbb (1824) jelent meg, beépült a hazai recepcióba, míg Bárány költeménye kimaradt.³¹ A vers szövege több szempontból is érdekes:³² (1) Mindjárt a második sorban a 10 évvel később íródott *Szózat* egy sora köszön vissza: „Eldődink’ beesett hamvai’ vedre Mohács!”³³ (2) Megfo-

30 B. Szabó 2019, 339–346.

31 Szentkláray 1914, 103–105.

32 A versről még a legújabb monográfia véleménye is elítélő, felvetett szempontjaim hozzá képest újat hoznak: S. Laczkó 2019, 19–20.

33 Debreczeni 1826, 635.

galmazódik a nagy temető szimbóluma: „[...] gyászos temetője Hazánknek [...]”³⁴ (3) Ugyanakkor a szöveg minden romantikus halál és gyász koncepciója ellenére érzelmi ellentétre épülő, de mégis okító sorral zárul: „Sírj Magyar, iszszonyatos napodat ne feledje reményed! Őseid’ össze-tiport árnyai érdeme az.”³⁵ E sor jól kifejezi a Mohács-szimbólum komplexitását: a tragédia, az okulás és az ősök iránti tisztelet elegye. Ugyanez fogalmazódik meg a reformkori szépprózában is, szinte a verssel egy időben: „Valamig együtt tartunk, nincs erő velünk megvívni, a’ meghasonlás vesztett-el minden Országot. A’ Mohácsi veszélytől fogva, minden kárunk a’ meghasonlásbái, ez, a’ vallási czivódásból, ez pedig a’ magános haszonfélétsből következett, és hogy megmaradt a’ Haza, csak annak köszönhetjük, hogy mindég voltak nemes Hazafiak, kik a’ közjót eleibe tették önjavoknak.”³⁶

A nem irodalmi műveket nézve annyiban tér el a dinamika, hogy a dualizmus korában még jobban kibontakozik a Mohács-téma és a „mohácsi vész”-narratíva. 1809 és 1830 között mindössze 12 munkában szerepel a „mohácsi vész” (illetve annak szinonimái) kifejezés, ami 45 említést képvisel a 22,470-ből. Az első Szirmai Szirmay Antal 1809. évi helytörténeti monográfiája, amely már következetesen a mohácsi vészhez datálta az általa leírt eseményeket.³⁷ Ahogy Hübner lexikona fogalmaz: „Eltűnt a’ Mohácsi szerencsétlenség után boldog állapotja, és a’ Törökök által hazánkra hárított nyomorúságok özönében 150 esztendőig bőven részesült.”³⁸ Halas történeti leírásában azonban már nemcsak a „mohácsi vész”-narratíva szerepel, hanem a dicső Mátyás és a gyenge II. Ulászló képe, illetve a török és Habsburg-kártételek egyenlő mértékének diskurzusa is: „**A’ győzedelmes Mátyás, és a’ puha Ulászló** a’ Hazát rongáló Török pusztításainak különböző módakon vették elejét: de bezeg

34 Debreczeni 1826, 635.

35 Debreczeni 1826, 638.

36 Udvardy 1829, 271.

37 Szirmai 1809, 47., 48., 224.

38 Hübner 1816, 120.

a' Mohácsi veszedelem után , kivált a' Török Seregnek , elébb Budára, azután pedig Bécsre való rohanása alkalmatosságával, hogy felette sokszor és sokat szenvedett volna Halas, azt csuda nélkül képzelni nem lehet. Tetézte és keserítette az ínséget az, hogy **a' Német Katona Tisztek, az Alföldet főképen, mint a' Jobbágyi hűségülről gyanús részt, úgy szorongatták és sarzolták, hogy az azoktól való szenvedést, a' Török nyomorgatásával felérőnek merték állítani** az Ország Rendjei 1559-diki Diéta elsőbb Tzikkelyeiben.”³⁹ 1826-ban, a háromszázadik évfordulón többször is megemlíti a csatát; ezek közül Debreczeni versét emeltem ki fentebb.

1830-tól 1840-ig már 149 db, 1840 és 1848 között 577 db, csak 1848–49-ben 136 db említés szerepel, míg a „maradék” 21,562 db az 1850 és 1899 közötti évekből származik. (Ld. Függelék 2.) Mint korábban jeleztem, ezek tételes átnézése, elemzése egy hosszabb munka feladata és végeredménye lesz. Itt csak pár gondolatot villantanék fel.

A reformkor egyik fő kérdése a nyelv, így nem véletlen, hogy annak kérdése összefüggött a nemzet túlélésének ügyével. Az alábbi, Vajda Péter által írt szöveg lényegében a klebelsbergi kultúrfölény elméletének korai előzménye, amely megfogalmazza, hogy a katonailag vert helyzetben a kultúra az egyetlen kiút: „Igy vagyon Európa; hát mi úgy vagyunk-e? Mind eddig nem igen vál szégyenünkre, hogy egészen nem úgy vagyunk. Mikor szűnt meg vérzeni a' Mohácsi seb? Mikor gyógyult be egészen? Gyógyította Theresiánk, gyógyította uralkodása éveire díszes Ferenczünk, gyógyította az idő, de lassan megy a' gyógyulás. **De itt az idő valahára; tulajdonunk lett a nyelv és általa magyarok lettünk;** az eddig idegen tudományunkat most ezen honnivá kell tennünk, és gyorsan kell honnivá tennünk; az idő késedelmetlenséget parancsol. Nemzetem, rajta! Külömben az idő homályába veszünk! A' ki idejét, fáradtságát, értékét sajnálja hiytelen szüleménye az a' hazának. Rajta egyes

39 Pósfay 1821, 3–34., 15–16. Kiemelések tőlem.

fijak! Apáink a' harczban fényleni tudtak, mikor harczban fényleni volt dicsőség; fijaik a' béke ölében nem tudnának tudományok által ragyogni?⁴⁰

Az 1840-es évekre a politikai diskurzus és közélet elterjedt tárgya lett a mohácsi vész, szinte minden valamire való periodikában megjelent. Erre példa a Pesti Hírlap 1842. márciusi, politikai témájú cikke: „Azonban azért, hogy a' KK. és RR. a' fejedelemségnek függetlenségét 's a' részekhez való jogát védik, nem tehetik, hogy a' mohácsi veszedelem után az egy honnak kétfelé válását a' magyar nemzetre nézve közszerencsétlenségnek ne tekintsék [...]”⁴¹ Ez a tendencia állandósul 1850-től, és manifesztálódik a Mohács-dömpingben. 1899-re a folyamat oda jut, hogy csak ebben az egy évben 339 említés szerepel, főként történelmi munkákban, és lényegében mindennapos időrögztésre szolgál, a történelész narratíva része lett. Ha nem egyetlen évet és nem a történettudomány területét nézzük, akkor például a kor egyik népszerű lapjában, a *Vasárnapi Újságban* 1854 és 1899 között 466 említése szerepel, ráadásul különböző tárgyú írásokban.

A 19. századi „Mohács-dömpingben” mindössze három származik 1886-ból (amint azt jeleztem fentebb, a 19. századi armada-kép kapcsán). Ugyanakkor érdekes, hogy mindhárom szöveg valójában nem a mohácsi csatáról, hanem Kisfaludy Mohács-verséről szól, és egyik sem a mohácsi csata emlékezetére íródott. Valamint nem az eseményt, hanem a költemény elégikus hangnemét méltatja, ekképpen: „Kit nem hatott meg Kisfaludy 'Mohácsa', nemzeti nagy létünk e nagy temetője, mélabús bánatával?”⁴²

40 Vajda 1832, 72–73. Kiemelések tőlem.

41 N. N. 1842.

42 Horváth 1886, 76. A további két szöveg tankönyv, amelyek címlapján 1887 szerepel, de az 1886. és 1887. évi iskolai anyagokat egyben tartalmazzák, illetve az ADT 1886. kiadásúként regisztrálta őket: Iskolai értesítők 1887a, 69., Iskolai értesítők 1887b, 49.

Zárszó: egy összevetési kísérlet rövid tanulságai

A mohácsi csata és a spanyol armada veresége kiemelt jelentőségű kora újkori események a hazai, illetve az angol recepciótörténetben. A különböző területek (irodalom, történettudomány, publicisztika etc.) óriási mennyiségű szöveget termeltek, ekképpen maga a téma is kimeríthetetlen. Emiatt a történészek és az érdeklődők ma is és a 19. században is sokféleképpen látják, illetve értelmezték ezt a két, önmagában is számos kérdőjelet és ellentmondást felvető eseményt.

Megnézve a 19. századot az látszik, hogy a hazafias-romantikus „korszellem” hatására mindkét országban elterjedt az armada-, illetve a Mohács-kultusz. Ugyanakkor látványos a fáziseltolódás: míg az armada legyőzésének mítosza közvetlenül 1588-tól alakult – pontosabban I. Erzsébet tudatosan alakította –, addig a mohácsi vész nem kapott ekkora figyelmet egészen a 19. századig. Ekkor az értelmiség felől kezdeményezve az irodalom lett a szimbólum megteremtésének zászlóshajója, azon belül is Kisfaludy Mohács-verse került be leginkább a Mohács-recepcióba. A 19. században Angliában voltak már kifejezetten az armadával foglalkozó történeti művek, míg idehaza a mohácsi csata leírása a nagyobb összefoglalók részeként kapott helyet. A magyar recepcióban a háromszázadik évforduló (1826) sem került fókuszba (Kisfaludy verse is két évvel korábban íródott) az ADT adatbázis alapján, míg az angol 1888. évi jubileum alkalmából számos irodalmi és tudományos szöveg látott napvilágot. Mégis, a 19. század végére a mohácsi vész narratívája behozta lemaradását az angol armada-kultusszal szemben, a mindennapi élet szerves része lett.

FÜGGELÉK 1. – IRODALMI MŰVEK⁴³

Szerző	Mű címe	Megjelenés
Gozovits György	Szentbeszéd	1820
Kölcsey Ferenc	Hazafiúság	1821
Virág Benedek	Emlékeztető versezet	1821
Kisfaludy Károly	Mohács	1824
Aranyosrákosi Székely Sándor	Mohács	1824
Kölcsey Ferenc	Mohács	1826
Bajza József	Andalgás	1826
Debreczeni Bárány Ágoston	Az 1526-dik Mohácsi-vésznek 3-dik Századi gyász- emléke	1826
Bajza József	A visszatért	1827
Rákosi Székely Sándor	Mohács	1828
Mező-Madarassy Szalay Antal	A' Mohácsi sírhalom	1828
Vörösmarty Mihály	Mohács	1830 előtt
Czuczor Gergely	Mohács	1830
N. N.	Mohács	1833
Batsányi János	Serkentő válasz	1834
Bajza József	Borének	1835
Eötvös József	Búcsu	1836
Kövér János	Egyházi beszéd	1837
Belitz Jónás	Hunnia	1837
Kemény Zsigmond	A mohácsi veszedelem okairól	1838
Eötvös József	A nap mikor...	1839
Csajághy Károly	Egyházi gyászbeszéd	1840
Vörösmarty Mihály	Liszt Ferenczhez	1840
Teleki D.	A' vándor	1840
Garay János	Magyar költők apotheosisa	1844

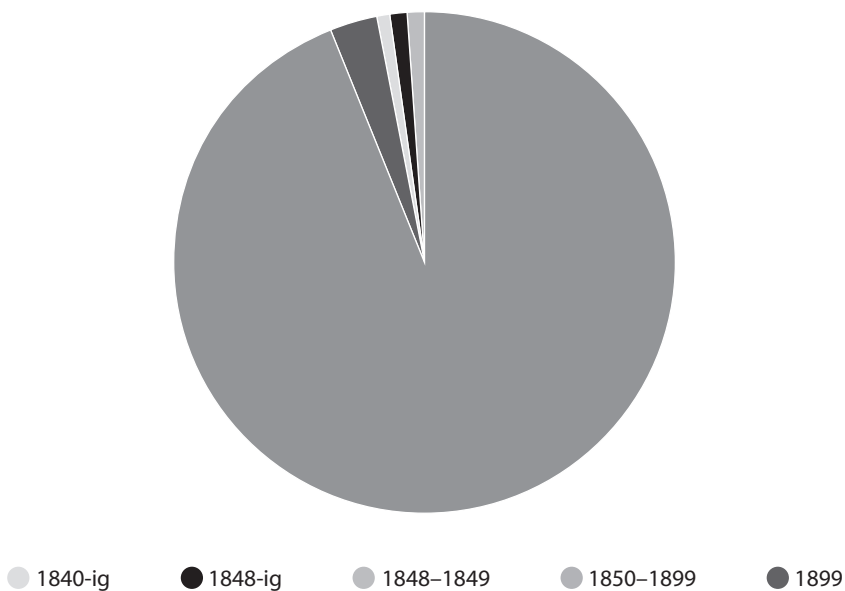
43 A listát az alábbiak alapján szelektáltam és állítottam össze: Illik 2015 és Kovács – Mester 2019. Dólttel szedtem az 1826. év „termését”, az évtizedhatárokat vastagon szedett vonallal választottam el.

Szerző	Mű címe	Megjelenés
Petőfi Sándor	Dáridó után	1844
Samarjay Károly	Hazám	1845
Császár Ferenc	Mohács	1846
Császár Ferenc	Az ébredő magyar	1846
Eötvös József	Reform	1846
Garay János	Hazámhoz	1846
Petőfi Sándor	Isten csodája	1846
Eötvös József	Mohács	1847
Petőfi Sándor	Fekete-piros dal	1848
Vasvári Pál	Mohácsi vész	1848
Petőfi Sándor	Rózsavölgyi halálára	1848
Vajda János	Ki bánt?	1848
Ismeretlen	Mohácsi gyászütközet	1849
Losontzi Mányoki István	Hármas kis tükör (első kiadás 1771, folyamatosan utánnyomták)	1850
Arany János	Elesett a Rigó lovam patkója...	1856
Kakas Márton	A mohácsi veszedelem	1856
Ney Ferenc	Mohácsi csatakép	1857
Tatár Péter	A mohácsi ütközet, vagy II. Lajos király elveszte	1857
Tárkányi Béla József	A mohácsi temetés	1857
Gauzer János	Egyházi emlékezés	1860
Thaly Kálmán	Szomorú ballada, szomorú időkből 1526.	1860
Eötvös József	A zászlótartó	1863
Halász Károly	A mohácsi gyásztér	1866
Reviczky Gyula	A nagy temetés	1889
Várossy Mihály	„Isten! áldd meg a magyart!”	1894

FÜGGELÉK 2. – A MOHÁCSI VÉSZ EMLÍTÉSEI AZ ARCANUM ADATBÁZISBAN

A mohácsi vész említése

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Arday 1926. Arday Pál: Mohácsi emlékkönyv. *Budapesti Szemle*, 203. (1926) 587–589. sz. 474–480.
- Baratt 2005. Baratt, John: *Armada 1588. The Spanish Assault on England*. Pen and Sword Military, Barnsley, 2005.
- B. Szabó – Fodor 2019. B. Szabó János – Fodor Pál (szerk.): *Új korszak határán: az európai államok hadügye és hadseregei a mohácsi csata korában*. MTA BTK, Budapest, 2019.
- B. Szabó 2019. B. Szabó János: *A mohácsi csata a modern kori történetírásban. (Historiográfiai vázlat.)* In: Fodor Pál – Varga Szabolcs (szerk.): *Több mint egy csata: Mohács. Az 1526. évi ütközet a magyar tudományos és kulturális emlékezetben*. MTA BTK, Budapest, 2019. 337–379.
- Collins 1936. Collins, A. J.: The Progress of Queen Elizabeth to the Camp at Tilbury, 1588. *The British Museum Quarterly*, 10. (1936) 4. sz. 164–167.
- Csorba 2015. Csorba Dávid: A Mohács-szindróma, avagy II. Lajos halála (1526) historiográfiai nézőpontból. *Magyar Könyvszemle*, (2015) 4. sz. 425–442. http://epa.oszk.hu/00000/00021/00411/pdf/EPA00021_magyar_konyvszemle_2015_04_425-442.pdf; a letöltés időpontja: 2019. október 24.
- Debreczeni 1826. Debreczeni Bárány Ágoston: *Az 1526-dik Mohácsi-vésznek 3-dik Századi gyász-emléke*. Magyar-Országí Minerva 2., Kassa, 1826. 635–638.
- Eötvös 1859. Eötvös József: Kazinczy Ferencz születésének százados ünnepe. 1859. Okt. 27-kén. *Budapesti Szemle*, 7. (1859) 21. sz. 150.
- Fodor – Varga 2019. Fodor Pál – Varga Szabolcs (szerk.): *Több mint egy csata: Mohács. Az 1526. évi ütközet a magyar tudományos és kulturális emlékezetben*. MTA BTK, Budapest, 2019.

- Frye 1992. Frye, Susan: The Myth of Elizabeth at Tilbury. *The Sixteenth Century Journal*, 23. (1992) 1. sz. 95–114.
- Green 1997. Green, Janet M.: „I My Self”: Queen Elizabeth I’s Oration at Tilbury Camp. *The Sixteenth Century Journal*, 28. (1997) 2. sz. 421–445.
- Hanson 2004. Hanson, Neil: *The Confident Hope of a Miracle. The True Story of the Spanish Armada*. 2004.
- Horváth 1886. Horváth Mihály: *Huszonöt év Magyarország történelméből 1823–1848*. 1. Budapest, 1886.
- Hutchinson 2013. Hutchinson, Robert: *The Spanish Armada*. 2013.
- Hübner 1816. Hübner János (szerk.): *Mostani és régi nemzeteket, országokat, tartományokat, városokat, emlékezetre méltó mezővárosokat, helységeket, folyókat, tavakat, tengereket, öblöket, fokokat, szigeteket, hegyeket, erdőket, barlangokat, pénzeket, mértékeket, s t. e. f. esmértető lexikon*. Pest, 1816.
- Illik 2011. Illik Péter: *Események metszéspontján: a Mohács-vita*. In: Illik Péter: *Történészek, viták a 16–17. századi magyar történelemről*. L’Harmattan, Budapest, 2011. 37–67.
- Illik 2015. Illik Péter: *A Mohács-kód. A csatavesztés a magyar köztudatban*. Unicus, Budapest, 2015.
- Illik 2016. Illik Péter: *Ortvay Tivadar és a magyar Mohács-recepció*. In: Illik Péter: *A tanár, a történész, és a komplex. Tanulmányok a magyar kora újkorról*. Unicus, Budapest, 2016. 97–111.
- Illik 2017a. Illik Péter: *Mohács (1526) és az armada (1588)*. <https://ntf.hu/index.php/2017/11/16/identitas-es-szimbolumkepzo-strategiak-mohacs-1526-es-az-armada-1588/>; a letöltés időpontja: 2019. október 24.
- Illik 2017b. Illik Péter: *A spanyol armada pusztulása (1588). Historiográfia, identitás, recepció*. Unicus, Budapest, 2017.

- Illik 2018a.* Illik Péter: *Tanulj tinó, avagy a mohácsi csata a hazai tankönyvekben.* In: Botlik Richárd – Illik Péter: *A mohácsi csata (1526) másképpen. A nagy temető?* Unicus, Budapest, 2018. 229–245.
- Illik 2018b.* Illik Péter: *A hazai történészek és mohácsaik.* In: Botlik Richárd – Illik Péter: *A mohácsi csata (1526) másképpen. A nagy temető?* Unicus, Budapest, 2018. 245–277.
- Illik 2019.* Illik Péter: *A történészcéh alkonya.* Unicus, Budapest, 2019.
- Iskolai értesítők 1886a.* *Iskolai értesítők.* Katolikus gimnázium, Nyitra, 1887.
- Iskolai értesítők 1886b.* *Iskolai értesítők.* Állami főreáliskola, Lőcse, 1887.
- Kazinczy 2009.* Kazinczy Ferenc: *Pályám emlékezete.* Sajtó alá rendezte: Orbán László. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2009.
- Kovács – Mester 2019.* Kovács Gábor – Mester Béla: *Mohács szerepe a modern magyar politikai eszmetörténetben.* In: Fodor Pál – Varga Szabolcs (szerk.): *Több mint egy csata: Mohács. Az 1526. évi ütközet a magyar tudományos és kulturális emlékezetben.* MTA BTK, Budapest, 2019. 279–337.
- Laughton 1894.* Laughton, John Knox (ed.): *State papers relating to the defeat of the Spanish Armada, anno 1588.* Vol. I–II. [London], 1894.
- Péter 2012.* Péter Katalin: *Mohács nemzeti tragédiává válik a magyar történetben.* In: Dáné Veronika – Oborni Teréz – Sipos Gábor (szerk.): *„... éltünk mi sokáig ‘két hazában’...” Tanulmányok a 90 éves Kiss András tiszteletére.* Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2012. 17–27. <http://mek.oszk.hu/12200/12285/12285.pdf>; a letöltés időpontja: 2019. október 24.
- Pósfay 1821.* Pósfay János: *Értekezés a Kunokról, és azoknak egyik hajdani Anya Várossáról Halasról. Tudományos Gyűjtemény, (1821) 10. sz. 3–34., 15–16.*
- Miller 1919.* Miller, Christy: *Queen Elizabeth’s Visit to Tilbury in 1588.* *The English Historical Review*, 34. (1919) 43–61.

- N. N. 1842. N. N. [név nélkül]: A' részek visszacsatolásának kérdése az erdélyi országgyűlésen. *Pesti Hírlap*, (1842) 03. 10. 124. sz. L. n. [lapszám nélkül]
- Nimmo 1871. Nimmo, William P.: *In the brave days of old: or, the story of the Spanish Armada, in the Year of Grace 1588. For Boys and Girls.* Edinburgh, 1871.
- Őze 2004. Őze Sándor: *A Molnár Erik-vita és a Mohács-szindróma.* In: Ötvös István (szerk.): *Variációk. Ünnepi tanulmányok M. Kiss Sándor tiszteletére.* Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba, 2004. 360–427.
- Pine 1739. Pine, John: *The Tapestry Hangings of the House of Lords. Representing the Several Engagements between the English and Spanish Fleets, in the [...] year MDLXXXVIII, with the portraits of the Lord High-Admiral, and the other noble commanders, taken from the life. To which are added, from a book entitled, Expeditionis Hispanorum in Angliam vera descriptio, A.D. 1588 [...]* London, 1739.
- Romsics 2014. Romsics Ignác: Mohács emlékezete. *Rubicon*, (2014) 10. sz. 70–81.
- Solymossy 1926. Solymossy Sándor: Mohács emléke a néphagyományban. In: *Mohácsi emlékkönyv.* Budapest, 1926. 335–348.
- S. Laczkó 2019. S. Laczkó András: *Új nap, régi fény. Mohács a reformkor magyar lírájában.* Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, Pécs, 2019.
- S. Varga 2013. S. Varga Pál: „...keresetek alkalmat a hajdanra visszanézhetni...” Mohács emlékezethellyé válása a 19. század elejének magyar irodalmában. In: S. Varga Pál – Száraz Orsolya – Takács Miklós (szerk.): *Loci Memoriae Hungaricae 2. A magyar emlékezethelyek kutatásának elméleti és módszertani alapjai.* Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2013.
- Szentkláray 1914. Szentkláray Jenő: *Debreczeni Bárány Ágoston Élete és munkái.* MTA, Budapest, 1914. <http://digilib.mtak.hu/B339/issues/vol23/B3392308.pdf>; a letöltés időpontja: 2019. október 24.

- Szirmay 1809.* Szirmai Szirmay Antal: *Szathmár vármegye fekvése, történetei és polgári esmerete.* Buda, 1809.
- Udvardy 1829.* Udvardy János: *Felkiáltás a' Haza' ügyében!* Felső Magyar-Országi Minerva 5. Kassa, 1829. 245–271.
- Vajda 1832.* Vajda Péter: *Nemzetiség.* In: Vörösmarty Mihály – Horvát István (szerk.): *Tudományos Gyűjtemény.* 16. (1832) 53–104.